

В І Д Г У К

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора
О. М. Литвинова на дисертацію Куцевича Максима Петровича «Проблеми
захисту трудових прав працівника засобами кримінального права»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за
спеціальностями: 12.00.05 – трудове право; право соціального
забезпечення; 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-
виконавче право (081 – Право)**

Вивчення рукопису та автореферату дисертації М. П. Куцевича, ознайомлення з публікаціями здобувача дає підстави для попереднього висновку про те, що дисертант досяг поставлених цілей, роботу виконано на достатньому науковому й методологічному рівні. Цей висновок підтверджується низкою основних критеріїв, за якими оцінюються наукові розробки відповідного рівня.

Актуальність теми. У сучасний період розвитку суспільства, проблема забезпечення прав людини набуває доленосного значення. В умовах становлення та розбудови в Україні демократичної, соціальної, правової держави, соціально-орієнтованої ринкової економіки проблема забезпечення поваги і додержання прав людини набуває істотного значення і на національному рівні, в тому числі в основній сфері життєдіяльності людини – сфері праці. У трудовому праві та законодавстві під захистом прав та законних інтересів працівників розуміють сукупність передбачених чинним законодавством матеріально-правових заходів, організаційних і процесуальних способів припинення і попередження порушень трудового законодавства, відновлення порушених трудових прав громадян, відшкодування завданих збитків та усунення заподіяної шкоди.

Захист порушених трудових прав громадян включає в себе два неподільних напрями: діяльність державних і уповноважених державою органів, а також діяльність самих суб'єктів правовідносин по усуненню перешкод, а також відновленню порушених трудових прав.

Основним засобом захисту, безумовно є перший із вказаних напрямів діяльності, оскільки він реалізується, як правило, через застосування кримінально-правових заходів впливу. Норми Кримінального кодексу України (далі – КК України), забезпечуючи кримінально-правову охорону трудових прав поряд із іншими конституційними правами громадян, досить часто стають основним інструментом протидії протиправним посяганням у цій сфері.

Як правильно зазначає дисертант, належний кримінально-правовий захист

трудових прав можливий лише за умови створення системи кримінально-правових норм, передумовою чого є: доктринальне визначення трудових прав як самостійного соціально-правового явища та, відповідно, як об'єкта кримінально-правового захисту за КК України; визначення співвідношення злочинів проти трудових прав працівника з іншими злочинами; врахування позитивного зарубіжного досвіду захисту трудових прав працівника засобами кримінального права.

Не зважаючи на вагомий внесок окремих науковців у розробку різних аспектів проблематики захисту трудових прав працівника засобами кримінального права, до цього часу у вітчизняній науці ще не було сформовано концепцію захисту трудових прав працівника засобами кримінального права, що й обумовлює необхідність всебічної розробки даної проблематики.

Актуальність теми здобувача підтверджена її відповідністю бюджетній темі «Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС» (№ 16БФ042-01), яка досліджується на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 01 січня 2016 року по 31 грудня 2020 року.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. У роботі М. П. Куцевича досліджується широкий спектр проблем, пов'язаних із розробкою концепції захисту трудових прав працівника засобами кримінального права. Дисертантом проаналізовано соціально-правові засади захисту трудових прав працівника засобами кримінального права через визначення методологічних основ дослідження захисту трудових прав працівника засобами кримінального права, дослідження генезису захисту трудових прав та здійснення соціально-кримінологічної характеристика злочинів проти трудових прав працівника. Сформовано уявлення про проблеми визначення трудових прав працівника як об'єкта кримінально-правової охорони за КК України та фактори відсутності системи захисту трудових прав працівника в сучасному кримінальному праві України, сформульовано основні позиції щодо побудови такої системи. Проаналізовано трудові права працівника як об'єкт окремих злочинів, що включені до різних розділів КК України та визначено правила кваліфікації таких злочинів.

Окрему увагу приділено розробці та обґрунтуванню концепції побудови системи кримінально-правового захисту трудових прав працівника в Україні, з урахуванням положень, що стосуються кримінально-правового захисту трудових прав працівника в країнах Європейського Союзу.

Викладені у вступі та розділах основної частини роботи положення, які стосуються постановки проблеми в цілому, окремих її аспектів, переконують в тому, що відповідні питання є теоретично і практично важливими, мало розробленими в науці кримінального права і є перспективними для дослідження.

Об'єкт та предмет дослідження визначені, в цілому, коректно. Його *об'єктом* в дисертації визначено систему суспільних відносин, що виникають у сфері захисту трудових прав працівника. *Предметом рецензованого*

дослідження обрано проблеми захисту трудових прав працівника засобами кримінального права.

Об'єкт та предмет вдало співвідносяться з метою і задачами дослідження. *Метою дослідження* автор визначив розробку концепції захисту трудових прав працівника засобами кримінального права, а також внесення пропозицій щодо удосконалення чинного трудового та кримінального законодавства України в цій сфері.

Для досягнення поставленої мети дисертантом було сформульовано низку *дослідницьких завдань*, які вирішувались у дослідженні: 1) сформулювати концепцію системи захисту трудових прав працівника засобами кримінального права; 2) охарактеризувати методологічні основи дослідження захисту трудових прав працівників засобами кримінального права; 3) визначити етапи становлення захисту трудових прав працівника на теренах сучасної України та специфіку засобів їх кримінально-правового захисту; 4) надати соціально-кримінологічну характеристику порушень трудових прав працівника; 5) з'ясувати специфіку визначення трудових прав працівника як об'єкта кримінально-правової охорони за КК України; 6) виокремити фактори несформованості сучасної концепції захисту трудових прав працівника засобами кримінального права; 7) надати характеристику трудових прав працівника як об'єкта злочинів, передбачених у розділі V Особливої частини КК України «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»; 8) розкрити трудові права працівника як об'єкт злочинів, передбачених у розділі VII Особливої частини КК України «Злочини у сфері господарської діяльності»; 9) конкретизувати трудові права працівника як об'єкт злочинів, передбачених розділом IX Особливої частини КК України «Злочини проти громадської безпеки» (стаття 270); 10) деталізувати трудові права працівника як об'єкт злочинів, передбачених розділом X Особливої частини КК України «Злочини проти безпеки виробництва»; 11) визначити трудові права працівника як об'єкт злочинів, передбачених розділом XVII Особливої частини КК України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг»; 12) охарактеризувати проблеми кваліфікації злочинів проти трудових прав працівника, передбачених у розділі V Особливої частини КК України «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»; 13) узагальнити проблеми кваліфікації злочинних посягань на трудові права працівника за статтями розділу VII Особливої частини КК України «Злочини у сфері господарської діяльності»; 14) визначити проблеми кваліфікації злочинних посягань на трудові права працівника за статтями розділу IX Особливої частини КК України «Злочини проти громадської безпеки» (стаття 270); 15) виокремити проблеми кваліфікації злочинних посягань на трудові права працівника за статтями розділу X Особливої частини КК України «Злочини проти безпеки виробництва»; 16) виокремити специфіку співвідношення злочинів проти трудових прав працівника з іншими злочинами; 17) з урахуванням позитивного законодавчого досвіду зарубіжних країн сформулювати пропозиції щодо внесення змін та доповнень до актів чинного

законодавства України у сфері захисту трудових прав працівника засобами кримінального права.

Достовірність та обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Зібраний теоретичний та емпіричний матеріал аналізується з використанням комплексу методів наукового пошуку. У роботі використано сукупність загальнонаукових і спеціально-наукових методів пізнання. Методологічною основою дослідження є положення теорії пізнання, які традиційно використовуються у дослідженнях з кримінального права: історико-правовий та порівняльно-правовий методи, філософський (діалектичний), системно-структурний, формально-логічні, статистичний та інші методи.

Підтвердженням обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у наданій праці, є грамотне опрацювання 380 джерел (серед них – науково-теоретичні, нормативні, довідкові), що вказує на достатні знання дисертанта предмету, спроможність та вміння самостійно здійснювати науковий аналіз. Зроблені по тексту роботи посилання свідчать, що здобувачем достатньо ретельно було вивчено праці попередніх дослідників обраної проблематики та суміжних проблем, проаналізовано відповідні нормативно-правові акти.

Науково-теоретичну основу роботи становили праці із загальної теорії права, трудового, кримінального та кримінального процесуального права, довідково-енциклопедичні матеріали, пам'ятки кримінального законодавства і права різних історичних періодів, законодавство зарубіжних країн.

Достатньою слід визнати і емпіричну базу дослідження: дані, одержані в результаті вивчення 229 кримінальних справ за період 2011-2018 рр., статистичні дані Фонду соціального страхування України та Державної служби з питань праці України за 2017-2018 рр.

Ці та інші показники свідчать про добросовісну, комплексну, цілісну, теоретично і практично значущу роботу, вказують, що сформульовані в дисертації наукові положення, висновки і рекомендації мають достатній ступінь наукової обґрунтованості, є достовірними.

Повнота викладення матеріалів дисертаційного дослідження. Дисертацію надано у виді рукопису, загальний обсяг якого становить 460 сторінок. Основна частина дисертації (408 сторінок) охоплює п'ять розділів, що містять сімнадцять підрозділів.

Дисертаційний матеріал логічно побудований і викладений відносно виділених автором розділів у такій послідовності:

У **Розділі 1 «Соціально-правові засади захисту трудових прав працівника засобами кримінального права»** автором створюються передумови розгляду більш конкретних питань дисертаційного дослідження: сформульовано наукові підходи до визначення захисту трудових прав працівників засобами кримінального права, з'ясовано його сутність і особливості, генезис правового регулювання даного питання на території України до здобуття нею незалежності та у сучасний період.

У *підрозділі 1.1 «Методологічні основи дослідження захисту трудових*

прав працівника засобами кримінального права» проаналізовано основні наукові роботи, що торкалися забезпечення прав працівників та визначено необхідний обсяг методів, які повинні застосовуватися для проведення наукових розвідок питання захисту трудових прав працівників засобами кримінального права.

Автором вказується, що відмінності досліджень науковців у даній сфері полягали у звуженні або розширенні об'єкта дослідження. Зокрема, деякими науковцями розглядався захист трудових прав працівників виключно органами державної влади, а деякими – профспілковими об'єднаннями тощо. Питання, які практично не досліджувалися, – це питання кримінально-правового захисту трудових прав як окремого родового об'єкта наскрізно за усіма статтями Особливої частини КК України. Також наголошується на тому, що мало уваги приділено питанню теоретико-правового аналізу позитивного зарубіжного досвіду у сфері захисту трудових прав працівників засобами кримінального права, що є не виправданим у контексті активізації євроінтеграційних процесів (стор. 66 дисертації).

Матеріал, узагальнений у підрозділі 1.2 *«Генезис захисту трудових прав кримінально-правовими засобами»*, дозволив зробити проміжний висновок, що у чинному КК охорона трудових прав посилена, встановлені додаткові гарантії та кримінально-правові засоби захисту трудових прав працівників, зокрема за порушення у сфері охорони праці. У законі закріплені види діянь, які вважаються злочинними шляхом збільшення кількості норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за порушення трудових прав, посилено санкції, а злочинам проти трудових прав людини присвячено два розділи Особливої частини КК України. Автор зауважує, що оскільки норми з'являються не одномоментно, а є результатом довготривалої розробки та еволюції, чинний КК потребує належного доопрацювання відповідно до вже існуючих реалій ринку праці з урахуванням євроінтеграційних процесів в Україні (стор. 110-111 дисертації).

Дослідження показників злочинності у підрозділі 1.3 *«Соціально-кримінологічна характеристика злочинів проти трудових прав працівника»*, у поєднанні з науковими тлумаченнями змістовних характеристик злочинів проти трудових прав дозволили виділити декілька характерних рис правопорушень такого типу: першою характерною рисою злочинів проти трудових прав працівників є те, що вони безпосередньо пов'язані з соціально-економічним становищем держави (стор. 115 дисертації), другою – їх латентність (стор. 117 дисертації), третьою – переважання інтересів роботодавця над інтересами працівників (стор. 119 дисертації), п'ятою – те, що суб'єктом вчинення даних порушень переважно виступає роботодавець (стор. 122 дисертації), шостою – специфічний спосіб вчинення кримінального правопорушення (стор. 124 дисертації) та сьомою – те, що першоосною їх вчинення виступає нерівне правове становище сторін даних правовідносин – працівника та роботодавця (стор. 125 дисертації).

Розділ 2 «Проблеми сучасного стану кримінально-правового захисту трудових прав працівника засобами кримінального права України»

присвячено розгляду проблем визначення трудових прав працівника як об'єкта кримінально-правової охорони за КК України та факторів відсутності системи захисту трудових прав працівника в сучасному кримінальному праві України.

У підрозділі 2.1 *«Проблеми визначення трудових прав працівника як об'єкта кримінально-правової охорони за КК України»* автором з'ясовано, що поняття «об'єкт злочину» та «об'єкт кримінально-правової охорони» хоча і є наближеними, однак не є тотожними. Незважаючи на існування різноаспектних підходів до обґрунтування використання того чи іншого терміна, все ж можна стверджувати, що об'єкт злочину – соціальні цінності (зокрема у виді суб'єктивних прав), яким завдана шкода конкретним злочином, а об'єкт кримінально-правової охорони – ті ж самі соціальні цінності, які охороняються тими чи іншими кримінально-правовими нормами (стор. 131-132 дисертації). Зазначено, що трудові права працівника є незамінним елементом загальної системи захисту правопорядку в державі, вони забезпечують регулювання трудових і соціальних правовідносин, які є основою нормального функціонування громадянського суспільства. Саме тому, на думку автора, ці права повинні бути окремим об'єктом кримінально-правової охорони.

Зробивши висновок про те, що норми кримінального законодавства, які спрямовані на охорону трудових прав працівника, на даний момент розпорошені по різних розділах Особливої частини КК України, змістовно не узгоджені між собою, а ряд суспільно небезпечних діянь у сфері трудової діяльності до цього часу не криміналізовані (стор. 147 дисертації), автор у підрозділі 2.2. *«Фактори відсутності системи захисту трудових прав працівника в сучасному кримінальному праві України та основні позиції концепції побудови такої системи»*, обґрунтовує необхідність доповнення КК України новим розділом «Злочини проти трудових прав», в якому доцільно, на його погляд, зосередити усі спеціальні злочини у досліджуваній сфері, а склади тих злочинів, які є загальними (напр., зловживання повноваженнями службовою особою, службова недбалість тощо), повинні бути розширені (стор. 159 дисертації).

Розділ 3 «Трудові права працівника як об'єкт кримінально-правового захисту в Україні» присвячений розгляду трудових прав працівника як об'єкта злочинів, відповідальність за які передбачено у Розділі V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина», Розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності», Розділі IX «Злочини проти громадської безпеки» (стаття 270), Розділі X «Злочини проти безпеки виробництва» та Розділі XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг».

Підрозділ 3.1 *«Трудові права працівника як об'єкт злочинів, передбачених у розділі V Особливої частини КК України «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»* присвячено аналізу статей 171-175 КК України з приводу можливості їх віднесення до групи злочинів, що посягають на трудові права працівника. Автор робить позитивний висновок щодо віднесення цих норм до злочинів проти трудових прав та вказує, що проблема відсутності єдиного погляду на систему злочинів, які посягають

на трудові права людини і громадянина, викликана тим, що вчені по-різному визначають їх безпосередній об'єкт, а також досить часто в межах безпосереднього об'єкта не розрізняють його види (основний, додатковий та факультативний), внаслідок чого не можуть встановити точного кола і пріоритетності об'єктів, на які спрямоване протиправне кримінально каране діяння (стор. 165 дисертації).

У підрозділі 3.2 «Трудові права працівника як об'єкт злочинів, передбачених у розділі VII Особливої частини КК України «Злочини у сфері господарської діяльності» аналізу піддано склади злочинів, уключених у статтю 212-1 (Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування). Задля віднесення цього злочину до групи злочинів проти трудових прав автор запропонував під господарською діяльністю підприємств, установ, організацій розуміти діяльність суб'єктів господарювання з приводу виробництва продукції – товарів та послуг, що здійснюється на основі поєднання праці та прав власників підприємств чи самих осіб-підприємців в межах господарсько-організаційних та господарсько-управлінських відносин, а також праці найманих працівників в межах господарсько-виробничих відносин, яка спрямована на виробництво додаткових суспільних благ та економічного продукту з метою всебічного забезпечення інтересів та потреб самих господарюючих суб'єктів та їх власників, держави й інтересів найманих працівників, праця яких створює цей додатковий продукт. Саме такий підхід дозволив зробити висновок, що ухилення від сплати роботодавцями єдиного соціального внеску порушує право найманого працівника на участь у відповідних системах державного загальнообов'язкового соціального страхування.

Як і вказано у назві підрозділу 3.3 «Трудові права працівника як об'єкт злочинів, передбачених розділом IX Особливої частини КК України «Злочини проти громадської безпеки» (стаття 270)», аналізу біло піддано склад порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270 КК України). Автор вказує, що пожежна безпека працівників повинна передбачати комплекс необхідних заходів та засобів роботодавця, які направлені на завчасне запобігання запалюванню, пожежам та вибухам на підприємствах, в установах, організаціях, у роботодавців-фізичних осіб, а також на мінімізацію деструктивної дії небезпечних чинників, які утворюються в разі їх виникнення. Стан пожежної безпеки праці на підприємствах, в установах, організаціях визначається частотою та повторюваністю небезпечних ситуацій, що виникають у процесі праці, а також часом їх існування і кількістю людей, що підпадають під їх вплив. Роботодавець зобов'язаний розробити ефективну протипожежну систему, яка здатна вчасно виявляти або розпізнавати небезпечні виробничі фактори (стор. 215 дисертації).

Підрозділ 3.4 «Трудові права працівника як об'єкт злочинів, передбачених розділом X Особливої частини КК України «Злочини проти безпеки виробництва» є продовженням дослідження, що було розпочато у підрозділі 2.2. У результаті аналізу наукових підходів до визначення безпеки

виробництва, дисертантом робиться висновок, що порушення правил безпеки найманим працівником матиме наслідком несення відповідальності, що впливає з норм трудового права. Це стосується також випадку, якщо таке порушення, здійснене працівником-неслужбовою особою підприємства, установи, організації, зумовило тяжкі наслідки. В цьому випадку за наявності підстав відповідні діяння можна кваліфікувати за іншими положеннями КК України (стор. 239 дисертації).

Завершуючи дослідження питання визначення складів злочинів, що слід віднести до злочинів проти трудових прав, у *підрозділі 3.5 «Трудові права працівника як об'єкт злочинів, передбачених розділом XVII Особливої частини КК України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг»*, дисертант доходить висновку, що трудові права працівника можуть бути різновидом соціальних цінностей, які можуть зазнати шкоди від злочинів у сфері службової діяльності, тобто виступати одним з можливих проявів основного безпосереднього об'єкта злочинів, передбачених статтями 364-369 КК України. Разом з тим, ця соціальна цінність є лише одним з можливих безпосередніх об'єктів цих злочинів, в кожному конкретному випадку перелік соціальних цінностей буде варіюватись. Отже, питання кваліфікації злочинів слід вирішувати, виходячи з того, які ще соціальні цінності виступили безпосереднім об'єктом конкретного злочину, які ще кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі обставини мали місце, тобто кваліфікувати їх як злочини проти трудових прав чи як злочини у сфері службової діяльності або як злочини за сукупністю цих обставин (стор. 248-249 дисертації).

У **Розділі 4 «Проблеми кваліфікації злочинів проти трудових прав працівника за КК України»** розглянуто питання відмежування злочинів проти трудових прав від адміністративних правопорушень та цивільно-правових деліктів, а також розмежування суміжних складів злочинів.

За результатами аналізу складів злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, що віднесені автором до злочинів, що посягають на трудові права громадян (*підрозділ 4.1 Трудові права працівника як об'єкт злочинів, передбачених у розділі V Особливої частини КК України «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»*), автор робить висновок, що можливі два напрями вдосконалення окресленої сукупності злочинів: 1) внесення змін до понятійного апарату, які б забезпечили більш точне його розуміння та їх узгодження з регулятивним законодавством; 2) доповнення переліку протиправних діянь конкретними проявами порушень трудового законодавства з метою розширення меж застосування КК України для захисту трудових прав працівника.

У *підрозділі 4.2 «Проблеми кваліфікації злочинів проти трудових прав працівника, передбачених у розділі VII Особливої частини КК України «Злочини у сфері господарської діяльності»* за результатами проведеного дослідження зроблено висновок, що а) ст. 212-1 КК України є спеціальною по відношенню до ст. 212 КК України; б) ст. 364 КК України та ст. 212-1 КК України не

співвідносяться як загальна норма та спеціальна і в конкуренції не перебувають; в) при кваліфікації ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування способом підроблення правила подолання конкуренції частини та цілого не застосовуються, а вчинене діяння кваліфікується за сукупністю із ст. 358 чи ст. 366 КК України; г) злочини, передбачені ст.ст. 192 та 212-1 КК України у конкуренції не знаходяться.

Підрозділ 4.3 «Проблеми кваліфікації злочинів проти трудових прав працівника за статтею 270 розділу IX Особливої частини КК України «Злочини проти громадської безпеки» присвячено аналізу положень Кодексу законів про працю, Кодексу цивільного захисту України, Правил пожежної безпеки в Україні та інших локальних нормативних актів. Зокрема, в основу дослідження було покладено закріплене законодавством та іншими підзаконними актами визначення пожежної безпеки. Так, локальними нормативними актами діяльність із забезпечення пожежної безпеки визнається складовою виробничої та іншої діяльності посадових осіб і працівників підприємств та об'єктів (стор. 297-298 дисертації). Це твердження і було покладено в основу віднесення ст. 270 КК України до злочинів проти трудових прав громадян.

Продовженням думок, що були покладені в основу підрозділу 3.4 є *підрозділ 4.4 «Проблеми кваліфікації злочинів проти трудових прав працівника, передбачених у розділі X Особливої частини КК України «Злочини проти безпеки виробництва»*, у якому дисертант зазначає, що злочини проти безпеки виробництва є складовою частиною системи кримінально-правового механізму захисту трудових прав працівників, що виділені законодавцем з урахуванням специфіки відповідної сфери суспільного життя (стор. 306 дисертації). Це є передумовою та має достатні підстави для внесення до змісту цих статей відповідних змін.

В останньому підрозділі 4 Розділу – *підрозділі 4.5 «Співвідношення злочинів проти трудових прав працівника між собою та з окремими іншими злочинами: розмежування та кваліфікація за сукупністю»* – сформульовано основні правила розмежування злочинів, що посягають на трудові права громадян, та визначено засади їх кваліфікації за сукупністю:

- у випадках, коли порушення прав підпорядкованих осіб має ознаки злочинів, передбачених статтями 364 та 365-1 КК України, потрібно виходити із спрямованості діяння: якщо злочинне діяння спрямоване лише проти трудових прав працівника, його слід кваліфікувати за ст. 172 КК України; якщо ж злочинне діяння завдало шкоди не лише трудовим правам підпорядкованого працівника, але й іншої істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб, його потрібно кваліфікувати за сукупністю із злочинами, передбаченими статтями 364 та 365-1 КК України;

- дії, що спрямовані на порушення трудових прав найманих працівників, поєднані із отриманням неправомірної вигоди, слід кваліфікувати за

сукупністю із статтями 368, 368-3, 369, 369-2 КК України;

- за наявності складу злочину, передбаченого ст. 212-1 КК України, завжди буде наявним склад злочину, передбачений ст. 172 КК України, однак інкримінувати необхідно лише спеціальну норму ст. 212-1 КК України;

- діяння особи, яке зумовило ненадходження сум єдиного внеску до фондів загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування, слід кваліфікувати залежно від розміру ненадходжень та форми вини, з якій такі діяння були вчинені (можливі варіанти такої кваліфікації наведені вище);

- при кваліфікації злочину, передбаченого ст. 270 КК України, слід виходити з того, що причинний зв'язок для наявності складу злочину повинен обов'язково існувати між діянням та виникненням пожежі та/або її поширенням та розгортанням, натомість за наявності виключно причинного зв'язку між діянням та наслідками пожежі, злочин потрібно кваліфікувати за іншими статтями Кодексу, зокрема за ст. 367 КК України;

- необережне ставлення особи до пожежі і її наслідків у злочині, передбаченому ст. 270 КК України, є розмежувальною ознакою із злочином, передбаченим ст. 194 КК України, де підпал є одним із способів його вчинення (стор. 337-338 дисертації).

Розділ 5 «Концепція побудови системи кримінально-правового захисту трудових прав працівника в Україні» фактично є узагальненням проведеного дослідження, у ньому здійснено співвіднесення запропонованих аргументів щодо виділення окремої групи злочинів проти трудових прав громадян з виділенням їх основної ознаки – специфічного об'єкта злочину з нормами закордонного законодавства (кримінальні кодекси держав Європейського Союзу) та сформульовано основні позиції щодо концепції сучасної системи кримінально-правового захисту трудових прав працівника в Україні.

У підрозділі 5.1 *«Кримінально-правовий захист трудових прав працівника в державах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз»*, автор, дослідивши положення Кримінальних кодексів Німеччини, Польщі, Франції та Швейцарії дійшов висновку, що основними напрямками удосконалення положень чинного КК України є: введення кримінальної відповідальності роботодавця за ухилення від сплати внесків на соціальне страхування, передбачення більш жорстоких санкцій, визначення кваліфікуючих обставин та підстав звільнення від кримінальної відповідальності (законодавство Німеччини); введення відповідальності за злочини проти трудових прав у повній мірі як найманого працівника, що безпосередньо вчинив злочин, так і роботодавця в особі власника та/або уповноваженої ним особи за дотримання визначених законодавчих вимог та інших положень КК України (законодавство Швейцарії) тощо.

В основу концепції формування сучасної системи кримінально-правового захисту трудових прав працівника в Україні (підрозділ 5.2 *«Концепція формування сучасної системи кримінально-правового захисту трудових прав працівника в Україні»*) покладено такі положення: 1) найбільш серйозною гарантією реалізації трудових прав є кримінально-правові засоби реагування на випадки їх порушення; 2) трудові права працівника повинні бути поставлені під

захист не окремих норм КК України, а відповідної системи норм як самостійний різновид соціальної цінності на рівні окремого родового об'єкта (злочини, які матимуть основним безпосереднім об'єктом лише трудові права працівника, повинні бути розміщені в окремому і єдиному розділі Особливої частини КК України; 3) при формулюванні ознак складів конкретних злочинів проти трудових прав необхідно: а) використовувати понятійний апарат, який має максимально точний зміст з метою забезпечення «якості» та «доступності» закону; б) забезпечити чітку диференціацію відповідальності залежно від тяжкості спричинених наслідків; в) не встановлювати невинувато високої межі суспільної небезпечності діяння у формі наслідків певного типу чи масштабів вчиненого діяння; 4) серед норм нового розділу належне місце повинні зайняти норми, які б стимулювали позитивну посткримінальну поведінку у формі звільнення від кримінальної відповідальності за умови, що негативні наслідки відвернуті або ліквідовані винною особою тощо.

Висновки по розділам (стор. 126-127, 157-159, 249-251, 338-340, 391-394) та загальні висновки до дисертації (стор. 395-408) у достатній мірі відображають одержані наукові результати, а також положення запропонованої в дослідженні концепції захисту трудових прав працівника засобами кримінального права. Висловлені ідеї, висновки й пропозиції М. П. Куцевич підтверджує та підкріплює відповідними емпіричними даними, наявними доктринальними позиціями з питань, що розглядаються.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим у юридичній науці України спеціальним комплексним дослідженням теоретико-прикладних проблем захисту трудових прав працівника засобами кримінального права.

На базі проведеного дослідження дисертантом розкрито комплекс питань, спрямованих на вирішення наукової проблеми, сформульовано ряд нових положень, висновків, пропозицій і рекомендацій, які отримані на основі особистих досліджень. Здобувачу вдалося розв'язати низку як теоретичних, так і практичних питань і запропонувати такі нові положення, що в сукупності є достатньо суттєвими для подальшого розвитку теоретико-прикладних проблем захисту трудових прав працівника засобами кримінального права.

Зокрема, автором вперше: 1) надано доктринальне тлумачення кримінально-правового механізму захисту трудових прав найманих працівників як системи положень кримінального законодавства, що спрямована на реалізацію захисної функції, забезпечуючи постійний захист трудових прав від порушень злочинними посяганнями шляхом встановлення заборон для учасників трудових правовідносин порушувати права найманих працівників, застосування конкретної кримінально-правової норми у процесі притягнення винної особи до відповідальності, а також визначення умов звільнення від кримінальної відповідальності, які забезпечують відновлення порушених прав працівника винною особою до винесення обвинувального вироку; 2) виділено перелік проблем формування сучасної концепції захисту трудових прав працівника засобами кримінального права, а саме: недооцінка суспільної небезпечності поширеного в Україні неофіційного працевлаштування;

розпорошеність норм КК України щодо забезпечення кримінально-правового захисту трудових прав працівників; проблема визначення пріоритетності кримінально-правової політики у сфері протидії злочинам проти трудових прав працівників; 3) сформовано концепцію кримінально-правової системи захисту трудових прав працівника в Україні.

Частково новими (такими, що удосконалені автором) для кримінально-правової доктрини можуть бути визнані такі положення дисертації М. П. Куцевича: 1) сформульовано перелік принципів підвищення ефективності захисту трудових прав працівників у сфері пожежної безпеки: забезпечення об'єктивного і повного розслідування пожежних випадків на виробництві, зокрема, встановлення винних осіб на підприємстві, які умисно або з необережності допустили виникнення пожежних ризиків; запобігання корупційним випадкам приховування пожежних випадків на виробництві від розслідування і обліку уповноваженими державними органами; посилення кримінальної відповідальності за порушення трудових прав працівників на безпечні умови праці; удосконалення державою концепції пожежних стандартів на підприємстві залежно від характеру трудової діяльності на ньому працівників, зокрема запровадження позачергових перевірок на об'єктах, де використовуються роботи із підвищеною небезпекою тощо; 2) використано досвід Польщі, Франції, ФРН та Швейцарії щодо розширення переліку злочинів проти трудових прав, посилення кримінальної відповідальності та упровадження відповідальності як найманого працівника, що безпосередньо вчинив злочин, так і роботодавця в особі власника та/або уповноваженої ним особи; 3) запропоновано визначення поняття «основні трудові права» в частині його формулювання для цілей їх кримінально-правового захисту. Під такими слід розуміти ті трудові права, порушення яких завдає істотної економічної, соціальної, фізичної, моральної, майнової та іншої шкоди найманому працівнику або ж створює обґрунтовану загрозу завдання такої шкоди.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях. Основні положення дисертаційної роботи знайшли відображення у підготовлених одноособово монографії, тридцятьох статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, одинадцятьох статтях – у наукових періодичних виданнях інших держав, а також в одинадцяти працях апробаційного характеру. У сукупності з авторефератом, друковані роботи М. П. Куцевича достатньо повно відображають зміст основних положень і висновків його дисертаційного дослідження та дозволяють науковій громадськості ознайомитися із ними.

Результати дисертації пройшли відповідну **апробацію**. Її основні положення було оприлюднені на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних і науково-теоретичних конференціях, а саме: Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми юридичної науки» (м. Хмельницький, 13-14 листопада 2009 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні проблеми юридичної науки: сучасний стан та перспективи вдосконалення» (м. Київ, 18-19 червня 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні проблеми реформування

системи законодавства України» (м. Київ, 23-24 липня 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Верховенство права та правова держава» (м. Ужгород, 16-17 жовтня 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ у процесі євроінтеграції» (м. Дніпропетровськ, 27-28 листопада 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасного правознавства» (м. Київ, 28-29 січня 2016 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми теорії права і практики правореалізації на шляху України до ЄС» (м. Київ, 25-26 лютого 2016 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія і практика розвитку правових інститутів» (м. Київ, 10-11 березня 2016 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (м. Одеса, 20-21 січня 2017 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми реформування системи законодавства України» (м. Запоріжжя, 27-28 січня 2017 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» (м. Львів, 27-28 січня 2017 року).

Вивчення дисертації та автореферату до неї надає підстави для висновку про ідентичність змісту автореферату та основних положень рукопису дисертації «Проблеми захисту трудових прав працівника засобами кримінального права». Дисертацію та її автореферат оформлено відповідно до встановлених МОН України вимог, викладено літературною мовою, науковим стилем, їх тексти практично позбавлені граматичних та орфографічних помилок.

Теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи. Наукові результати, отримані автором у процесі дослідження, можуть бути використані: 1) у науково-дослідній сфері – для заповнення прогалин у науці трудового права щодо системних знань про теоретико-прикладні проблеми захисту трудових прав працівника засобами кримінального права; 2) у правотворчій діяльності – при вдосконаленні нормативно-правового регулювання захисту трудових прав працівника засобами кримінального права; 3) у правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності захисту трудових прав працівника засобами кримінального права; 4) у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Актуальні проблеми кримінального права», у закладах вищої освіти, у науково-дослідній роботі здобувачів вищої освіти усіх рівнів.

Факт практичної апробації роботи підтверджують розміщені в Додатках (стор. 457–460) акти впровадження.

Надаючи **загальну позитивну оцінку** роботі М. П. Куцевича, слід вказати, що у дисертаційному дослідженні мають місце й окремі суперечливі або дискусійні положення, які потребують додаткової аргументації або пояснень здобувача під час публічного захисту.

1. При наданні доктринального тлумачення кримінально-правового механізму захисту трудових прав найманих працівників як «системи положень кримінального законодавства, що **спрямована на реалізацію захисної**

функції, забезпечуючи **постійний захист** трудових прав від порушень злочинними посяганнями шляхом встановлення заборон для учасників трудових правовідносин порушувати права найманих працівників, застосування **конкретної кримінально-правової норми у процесі притягнення винної особи до відповідальності**, а також **визначення умов звільнення від кримінальної відповідальності**, які забезпечують відновлення порушених прав працівника винною особою до винесення обвинувального вироку» дисертант припускається певних неточностей (стор. 4 автореферату та стор. 34 дисертації):

а) автором вказується на те, що кримінально-правовий механізм захисту трудових прав найманих працівників базується на діяльності, **спрямованій на реалізацію захисної функції**. Слід вказати, що кримінальне право і кримінальне законодавство здійснює **охорону** найбільш важливих суспільних відносин і виконує охоронну функцію – базову та основну для кримінального права. Підтвердження цьому можна знайти у положеннях ст. 1 КК України, де вказано, що «Кримінальний кодекс України має своїм завданням **правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина**, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам». Кримінально-правова охорона – лише частина тих засобів, що застосовуються законодавством і правом для захисту прав;

б) критично слід оцінити і вказівку на «**постійний захист** трудових прав від порушень», адже кримінально правові відносини виникають тільки і лише з приводу суспільно небезпечного і кримінально караного порушення права, вони не існують постійно. Постійно відбувається діяльність пов'язана із запобіганням злочинам, що знаходить своє вираження, у тому числі, в тому, що наявність потенційної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного посягання утримує громадян від вчинення злочинів (загальна превенція);

в) автором зазначено, що система включає лише «**визначення умов звільнення від кримінальної відповідальності**, які забезпечують відновлення порушених прав працівника винною особою до винесення обвинувального вироку». Не зрозуміло, чому звертається увага лише на можливість звільнення від кримінальної відповідальності, безумовно, у разі позитивної посткримінальної поведінки, чому немає вказівки на можливість звільнення від покарання (наприклад, на підставі положень ч. 4 ст. 74 або ст. 75 КК України)? Якщо такий висновок будується на неможливості відновлення порушених прав працівника винною особою у зв'язку з призначенням покарання, пов'язаного з позбавленням воли, це було б логічно. Однак, у санкціях статей 172 та 173 КК України (зокрема, це перш за все – злочини невеликої або середньої тяжкості) превалюють покарання, не пов'язані з позбавленням воли, і у винного-засудженого залишається можливість відновити порушені права працівника (покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю вказано через сполучник «або», що вказує лише на можливість такого призначення, а не обов'язок).

2. У якості положення новизни пропонується виділення окремого розділу в

КК України: «Злочини, які мають основним безпосереднім об'єктом лише трудові права працівника, повинні бути розміщені в окремому і єдиному розділі Особливої частини КК України під назвою «Злочини проти трудових прав» (стор. 5 автореферату та стор. 35 дисертації). Такий **підхід, навіть без додаткових аргументів, є спірним та занадто спрощеним** з таких моментів: по-перше, продовжуючи логіку автора роботи, відповідно до кожного права особи (навіть якщо їх обмежити конституційними) слід виділяти окремий розділ, що є неприпустимим як з огляду на систему (конструкцію) закону про кримінальну відповідальність (розміщення розділів в залежності від важливості об'єкта, поставленого від охорону КК України), так і з огляду на неможливість виділення «чистого» посягання на трудові права працівника як на основний безпосередній об'єкт. По-друге, урахувавши те, що «норми окремого розділу Особливої частини КК України слід сформулювати з урахуванням усіх видів трудових прав працівника» і до таких прав автором віднесено «право на страйк, право на участь у професійних об'єднаннях тощо», за тією ж логікою до них можна відносити і перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180 КК України), адже священнослужитель не може реалізувати своє право на проведення служби, а це його «трудова діяльність». Наприклад, хуліганство (ст. 296 КК України) у його законодавчому визначенні як грубого порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, повинно завжди кваліфікуватися у сукупності із будь-яким іншим злочином, адже «неповага до суспільства» – ознака вчинення будь-якого із злочинів.

3. Автором удосконалено основні критерії ідентифікації порушення законодавства про працю чи угоди про працю як грубого в статтях 172, 173 КК України, до яких віднесено, поряд із «класичними» його ознаками **заподіяння шкоди трудовим правовідносинам загалом та цинізм** як прояв суб'єктивного ставлення винної особи до порушення законодавства у сфері праці, що характеризується відвертою зневагою до основних прав та інтересів працівника (стор. 6 автореферату та стор. 37, 269, 338, 398 дисертації тощо).

Виходячи з того, що автор під ідентифікацією розуміє кваліфікацію вчиненого і виявлення ознак складу злочину, відкритим залишається питання про те як саме **слідчий чи інша уповноважена особа буде визначати шкоду заподіяну «правовідносинам загалом» та «наявність цинізму»**, урахувавши те, що ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України встановлює, що у кримінальному провадженні підлягають доказуванню вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення.

У хуліганстві, наприклад, винятковий цинізм – це демонстративна зневага до загальноприйнятих норм моралі, наприклад, прояви безсоромності чи грубої непристойності, знущання над хворим, дитиною, особою похилого віку або такою, яка знаходиться в безпорадному стані та ін. (абз. 2 п. 5 постанови Пленуму Верховного суду України від 22.12.2006 р. № 10 «Про судову

практику у справах про хуліганство»).

4. У підрозділі 1.3 «Соціально-кримінологічна характеристика злочинів проти трудових прав працівника» (стор. 111-127 дисертації), дисертант наводить статистичні дані щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень за 2015-2017 роки. Зазначаючи, що **такого обсягу даних (за три роки) явно не достатньо для більш-менш обґрунтованих висновків, безпосередньо їх аналізу присвячено лише 1 сторінку** (половина 111 та 112 сторінок), у подальшому автор переходить до поняття злочину за КК України. При цьому жодних роздумів щодо тенденцій, динаміки та висновків, які спрямовані на надання кримінологічної характеристики злочинів не надається. Доречи, немає і належного обґрунтування латентності посягань на трудові права працівників (стор. 112) та підсумку щодо проведеної роботи у висновках до розділу (стор. 126-127). Доцільно під час захисту, враховуючи специфіку проведеного дослідження та спеціальності, за якою захищається дисертант приділити аналізу статистичних показників більше уваги.

5. На стор. 148-158 дисертаційного дослідження автором наводяться основні аргументи з приводу того, що у КК України необхідно **виділити окремий Розділ «Злочини проти трудових прав»**. Автор, в результаті дослідження основних безпосередніх об'єктів робить висновок, що у статтях 271 та 272 КК України ним є трудові права працівника, а ці статті «необґрунтовано містяться в іншому розділі КК України, що призводить до безсистемності та неузгодженості національного кримінального законодавства» (стор. 151 дисертації).

Такого висновку він доходить у тому числі через аналіз ознак потерпілого від злочину, адже ним у цих складах (на думку дисертанта) виступає працівник. У якості аргументу цієї позиції дисертант посилається на положення постанови Пленуму: «Згідно із п. 8 постанови Пленуму ВСУ № 7 від 12.06.2009 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» потерпілими від злочинів, склади яких передбачені в диспозиціях статей 271 та 272 КК України, можуть бути тільки особи, які мають постійний чи тимчасовий зв'язок з певним підприємством, установою, організацією чи з виробничою діяльністю громадянина-суб'єкта підприємницької діяльності (безпосередньо працюють, прибули у відрядження, проходять практику, стажування або діяльність яких пов'язана з цим виробництвом тощо). Тобто потерпілою особою у таких злочинах можуть бути лише працівники...» (стор. 150-151). Насправді у абз. 3 п. 8 зазначеної постанови вказано, що «Потерпілими від аналізованого злочину можуть бути тільки особи, які мають постійний чи тимчасовий зв'язок з певним підприємством, установою, організацією чи з виробничою діяльністю громадянина-суб'єкта підприємницької діяльності (безпосередньо працюють, прибули у відрядження, на практику, стажування або діяльність яких пов'язана з цим виробництвом тощо)», при цьому мова йде тільки і лише про склад злочину, що міститься у ст. 271 КК України. Щодо статті 272 КК України, то у ній в якості потерпілого, відповідно до абз. 2 п. 10 постанови Пленуму ВСУ № 7 від 12.06.2009 «Про практику застосування судами України законодавства у

справах про злочини проти безпеки виробництва», можуть бути «як учасники виробничого процесу, **так і інші особи, які не мають до нього відношення**». У зв'язку з цим, шкода може бути заподіяна (а задля наявності складу – заподіюється) невизначеному колу осіб, що утворює не злочин у сфері трудових прав, а злочин у сфері «забезпечення безпеки». Це, на наш погляд, істотно впливає на подальші висновки автора у частині їх обґрунтування.

6. На стор. 13 автореферату та стор. 214-215 автор роботи штучно створює умови для віднесення ст. 270 (Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки) КК України до злочинів проти трудових прав. Саме для цього запропоновано користуватися такими умовиводами: «Добре сплановані профілактичні протипожежні заходи у сфері охорони праці знижують ризик нещасних випадків і можливостей **нанесення шкоди здоров'ю працівникам**, а також **попереджають потенційні ризики зупинення виробничого процесу і пов'язаних з цим збитків**. Для досягнення даної мети **потрібно створити** на підприємстві **протипожежну систему, яка б забезпечувала дотримання вимог у сфері охорони праці по всіх видах діяльності**. Така система повинна передбачати постійне вдосконалення профілактичних протипожежних заходів на підприємстві і, залучаючи всіх співробітників, сприяти усвідомленню та сприйняттю вимог охорони праці». У якості підтвердження цієї думки наведено приклад на стор. 301 дисертації: «Власник зобов'язаний забезпечити належними матеріальними засобами й організаційними заходами пожежну безпеку, порушення правил може бути ним вчинене шляхом невиконання відповідних обов'язків. Натомість частину обов'язків щодо організаційного забезпечення пожежної безпеки власник **може делегувати** посадовій особі підприємства, зобов'язавши її на підставі трудового договору (контракту) відповідних посадових інструкцій здійснювати ті чи інші заходи протипожежної безпеки». Тут автор робить припущення, що відбиває тільки частину можливих варіантів.

Навіть не будучи фахівцем у сфері попередження надзвичайних ситуацій чи з охорони праці, можна зробити висновок про необґрунтоване звуження сфери застосування ст. 270 КК України лише на «виробничі процеси», а як бути у випадку порушення вимог пожежної безпеки у побуті, під час відпочинку, наприклад, у лісі? У таких випадках мова про трудові права взагалі не йде, що дає підстави зробити висновок, що трудові права тут аж ніяк не є основним безпосереднім об'єктом.

7. У тексті дисертаційного дослідження досить повно застосовано матеріали правозастосовної практики, однак **наведені фабули, у їх текстуальному вираженні, нажаль, не підтверджують думок автора**. Доцільно було б надавати повний текст вироку, а не його частини, що «підходить» до тексту дисертаційного дослідження. Так, наприклад, на стор. 272 дисертаційного дослідження зазначається, що «існують вироки, за якими підозрюваних визнано винними у грубому порушенні трудового законодавства, у тому числі і за оформлення працівника на неповний робочий день, хоча фактично він працював на умовах повного робочого часу, а частину заробітної плати отримував без нарахування податків та єдиного соціального внеску на цю

суму. Як приклад, можна навести вирок Корюківського районного суду Чернігівської області від 24.02.2012, залишений в силі ухвалою Апеляційного суду Чернігівської обл. від 31.05.2012. Усе це свідчить про необхідність продовження фахової наукової дискусії в даному напрямі». Надана частина вироку не містить жодного підтвердження аргументації наявності порушення саме трудового законодавства, явними є ознаки ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) – «частину заробітної плати отримував без нарахування податків та єдиного соціального внеску на цю суму».

8. Описуючи роботу, проведену в окремих підрозділах роботи (мається на увазі основний зміст автореферату), **автор дещо перебільшує результати наукового пошуку**. Так, наприклад, на стор. 15-18 автореферату наведено авторські редакції норм, які автор пропонує розмістити в окремому (запропонованому автором) розділі КК України. Звернувшись до відповідного підрозділу дисертації (підрозділ 4.1) ми побачили лише стислу характеристику статей чинного КК (статті 170, 172-175 КК України) та роздуми щодо них в процитованих роботах інших науковців. У підрозділі не наведено ані достатнього обґрунтування необхідності введення нових норм (статей), ані дослідження соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, ані результатів опитувань/анкетувань практичних працівників – лише теорія з дотичним вкрапленням цитат з вироків судів України. Такий підхід вдається не зовсім вірним та потребує пояснення.

9. Потребує додаткового обґрунтування теза про **необхідність криміналізації окремих діянь, що наведені автором в якості пропозицій до чинного законодавства**. Це, зокрема, стосується ст. 275-6 (Приховування трудових відносин або заробітної плати), диспозиція якої у ч. 1 має такий вид: «Приховування роботодавцем чи особою, яка діє від його імені, трудових відносин з найманим працівником, а також приховування заробітної плати». Здійснивши навіть поверхневий аналіз запропонованої норми, можна дійти висновку про передчасність криміналізації такого діяння (навіть не ставлячи під сумнів його суспільну небезпечність (розгляд якої як ознаки автор ігнорує в принципі), адже на практиці одразу ж виникнуть цілком законні питання, від яких буде залежати кваліфікація вчиненого та співвіднесення діяння з нормою закону:

- Приховування трудових відносин від кого?
- Яких саме трудових відносин?
- Трудові відносини зараз наявні, були у минулому, чи такі, що виникнуть у майбутньому?
- Приховування заробітної плати від кого (від фіскальних органів чи від працівника)?
- Приховування повинно бути вчинено умисно, чи можлива необережна форма вини?

Це стосується і кваліфікуючої ознаки цього складу – вчинення діяння щодо десяти та більше найманих працівників, чому саме 10, а не 11 чи 15?

До цього ж, текстуальне формулювання статті можна знайти лише на стор. 16 автореферату та стор. 455 дисертації, без її обговорення/аналізу/пояснення,

хоча автор на стор. 15 автореферату вже вказав, що «з метою усунення проблем кваліфікації злочинів проти трудових прав, передбачених статтями 170-175 КК України, запропоновано ці статті виключити, натомість відповідні діяння з удосконаленням викладом».

Сумніви викликає і зміст ст. 275-7 (Порушення авторських прав працівника): ч. 1 – «Порушення роботодавцем авторських особистих прав працівника при використанні або розповсюдженні службового твору, винаходу, корисної моделі». Чим авторські права працівника відрізняються від «загальних» авторських прав? Службовий твір, винахід, корисна модель, виходячи зі змісту «службовості» як ознаки часу їх створення – виникли під час служби (роботи) та є власністю роботодавця, адже він оплачує (вже оплатив) роботу працівника під час створення вказаних предметів інтелектуальної власності. Наприклад, методичне забезпечення навчальних дисциплін, що розробляється працівниками кафедри закладу освіти, а також наукові висновки є власністю закладу освіти, а не викладачів – вони можуть бути передбачені планами або надаватися за потребою, все це частина викладацької діяльності.

Зміст та форма вказаних складів викликають більше запитань, ніж впевненості про урегулювання невирішених питань та прогалин у правозастосовній діяльності.

10. Розглядаючи законодавство зарубіжних країн щодо питань кримінальної відповідальності за посягання на трудові права громадян, автор **аналізує закони про кримінальну відповідальність лише Німеччини, Польщі, Франції, Швейцарії**. Такий підхід вдається не достатньо обґрунтованим, адже до Європейського Союзу (підрозділ має назву Кримінально-правовий захист трудових прав працівника в державах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз) входить набагато більша кількість країн і обрані не можна назвати ані взірцем, ані еталоном захисту трудових прав працівників. У зв'язку з цим, можна зробити висновок, що проведене дослідження законів вказаних країн не є показовим.

Більш корисним був би аналіз законодавства країн різних правових систем та (або) країн зі схожою економікою та правовою системою, що географічно розташовані на території колишнього Радянського Союзу.

Висловлені зауваження стосуються переважно дискусійних питань дослідження або окремих недостатньо чітко викладених позицій здобувача. Наявність окремих спірних положень не знижує достовірності основних наукових здобутків, висновків і рекомендацій, що містяться в рецензованій дисертації, не спростовує її загальної концепції та положень, що становлять наукову новизну дослідження й виносяться на захист. Більшість зауважень розглядаються як науковий фундамент для подальшої дискусії на засіданні спеціалізованої вченої ради по захисту дисертації, в ході якої дисертант має можливість спростувати їх, відстоявши власні позиції, чи навести додаткові аргументи щодо власних висновків.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Дисертація «**Проблеми захисту трудових прав працівника засобами кримінального права**» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, в якому отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності розв'язують важливу для юридичної науки конкретну проблему розробки концепції захисту трудових прав працівника засобами кримінального права. Робота відповідає вимогам п.п. 9, 10, 12 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор – **Куцевич Максим Петрович** – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальностями: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення; 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент –

завідувач кафедри кримінального права і кримінології
факультету № 1 Харківського національного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України

О. М. Литвинов

